

**XALQARO TERRORIZMNING MOHIYATI, XUSUSIYATLARI VA RAQAMLI
SIVILIZATSIYA DAVRIDAGI TRANSFORMATSIYASI****Akif Marifli -***tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),**O'zbekistondagi Haydar Aliev nomidagi Ozarbayjon madaniyat markazi direktori*

Xalqaro terrorizm bugungi kunda global xavfsizlikni tahdid qiladigan eng jiddiy muammolardan biri sifatida ko'rilmoqda. U davlatlararo va davlat ichidagi siyosiy nizolarning zo'rvonlik orqali namoyon bo'lishi sifatida o'zini ko'rsatadi va jamiyatda siyosiy, ijtimoiy hamda iqtisodiy oqibatlar keltirib chiqaradi [1, 23 b]. Terrorizmning mohiyati haqida turli mualliflar turlicha fikr bildirgan. Masalan, L. Cozner fikricha, terrorizm – bu siyosiy maqsadlarga erishish uchun jamoatchilikni qo'rqitish va bosim ostiga olish usulidir [2, 45 b]. Bu ta'rif terrorizmni nafaqat zo'rvonlik shakli, balki siyosiy vosita sifatida ham ko'rish imkonini beradi. Zamonaviy davrda bu g'oya yanada dolzarb bo'lib, kibermaydon va raqamli texnologiyalar orqali terrorizmning tezkor va global ta'siri kuchaygan. A. Məmmədov va R. Həsənli ta'kidlashicha, xalqaro terrorizmning mohiyati uning strategik va global xarakterida namoyon bo'ladi. Ularning fikricha, terrorizm nafaqat mahalliy, balki mintaqaviy va global xavf sifatida ham harakat qiladi [3, 56 b], Bu g'oya zamonaviy global xavfsizlikda terrorizm tahdidini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, R. Darendorf fikriga ko'ra, terrorizm ijtimoiy va siyosiy nizolarning keskinlashuvi natijasida rivojlanadi va u nizoning boshqa shakllari bilan bog'liq [4, 78 b]. Bu terrorizmni faqat alohida jinoyat sifatida emas, balki ijtimoiy-siyosiy jarayonning natijasi sifatida qarash imkonini beradi. Hozirgi davrda xalqaro terrorizmning mohiyati va ahamiyati uning global miqyosdagi tezkor ta'siri, transmilli tarmoqlar orqali amalga oshishi va davlatlararo siyosiy nizolarni kuchaytirishi bilan bog'liq. Shu bois, xalqaro terrorizmni tahlil qilishda uning siyosiy, ijtimoiy va texnologik aspektlari kompleks tarzda e'tiborga olinishi kerak.

Xalqaro terrorizmning tarixiy rivojlanishi uning zamonaviy ko'rinishi va global ta'sirini to'liq tushunish uchun muhim ahamiyatga ega. Terrorizm ilk bor antikolonial harakatlar va davlatlararo siyosiy ziddiyatlar kontekstida namoyon bo'lgan bo'lsa, keyinchalik u turli transmilli va ideologik shakllarni oldi [1, 12 b].

R. Hoffman ta'kidlaganidek, zamonaviy terrorizmning paydo bo'lishi XIX va XX asrdagi milliy ozodlik harakatlari va siyosiy zo'rvonlik orqali amalga oshgan [2, 34 b]. Uning fikriga ko'ra, terrorizmning tarixi davomida u har doim siyosiy maqsadlarga erishish vositasi sifatida qo'llanilgan, shu bilan birga jamiyatda qo'rqitish va tashvish uyushtirish funksiyasini ham bajargan.

A. Məmmədov va R. Həsənli XX asrda xalqaro terrorizmning shakllari kengaydi va u mintaqaviy hamda global miqyosda ta'sir ko'rsata boshladi deb ta'kidlaganlar. Ularning fikriga ko'ra, zamonaviy transmilli terroristik tashkilotlar raqamli texnologiyalar va xalqaro tarmoqlar orqali tezkor harakat qilish imkoniga ega [3, 45 b]. Bu g'oya zamonaviy davrda terrorizm tahdidini global xavfsizlik uchun ahamiyatini oshiradi.

Shuningdek, F. Guliev ta'kidlaganidek, terrorizmning tarixiy rivojlanishi davlatlararo va mahalliy siyosiy nizolarning oqibati sifatida yuzaga chiqadi va u ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan zich bog'liq [4, 67 b]. Bu fikr terrorizmni nafaqat jinoyat, balki ijtimoiy va siyosiy fenomen sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Hozirgi zamonda, tarixiy rivojlanish kontekstida xalqaro terrorizmning tahlili uning global miqyosda transformatsiyalangan, kibermaydon va raqamli texnologiyalar orqali tezkor amalga oshishi va mintaqaviy nizolarni kuchaytirishi bilan bog'liq ahamiyatga ega. Shu bois, terrorizmni tahlil qilishda uning tarixi, evolyusiyasi va zamonaviy global shartlardagi ta'siri kompleks tarzda o'rganilishi kerak.

Shuni alohida ta'kidlash lozi mki tarixiy taraqqiyot jarayonida xalqaro terrorizm turli shakllarda namoyon bo'ladi va uning ta'sir doirasi davlatlararo va davlat ichidagi jarayonlarga bog'liq. Davlatlararo terrorizm odatda tashqi siyosiy ziddiyatlar va geosiyosiy raqobatlar orqali amalga oshiriladi, bu davlatlararo munosabatlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi [1, 41 b]. Davlat ichidagi terrorizm esa ichki siyosiy nizo va ijtimoiy tarmoqlarning keskinlashuvidan kelib chiqadi, davlat

barqarorligi va jamoat xavfsizligini tahdid qiladi [2, 22 b]. R. Darendorf ta'kidlaganidek, davlatlararo terrorizm ko'pincha strategik maqsadlarga erishish vositasi sifatida qo'llaniladi va u davlatlarning tashqi siyosatini o'zgartirish, xalqaro munosabatlarda ustunlikka erishish kabi vazifalarga xizmat qiladi [3, 58 b], bu g'oya esa terrorizmni nafaqat jinoiy, balki siyosiy vosita sifatida ham baholash imkonini beradi. A. Məmmədov va R. Həsənli ichki terrorizmning mohiyatini tahlil qilib, uni ijtimoiy va siyosiy ziddiyatlar natijasi sifatida qarash zarurligini ta'kidlaydilar. Ularning fikriga ko'ra, ichki terrorizm jamoatchilikda qo'rqitish va xavf solish orqali davlat institutsional barqarorligini susaytiradi [4, 36 b], bu zamonaviy davlatlar uchun ichki xavfsizlik siyosati va preventiv mexanizmlarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. F. Guliev ta'kidlaganidek, zamonaviy transmilliy terrorizm davlatlararo va ichki terrorizmning chegaralarini yumshatib, global tarmoqlar orqali tezkor harakat qilish imkoniga ega [5, 47 b]. Bu holat terrorizmning zamonaviy xususiyati sifatida uning davlatlararo va ichki shakllarini ajratishni murakkablashtirmoqda. Hozirgi zamonda terrorizmning davlatlararo va davlat ichidagi shakllarini tahlil qilish uning global va mahalliy miqyosdagi ta'sirini, xavfsizlik siyosati va strategiyalarni rivojlantirishdagi ahamiyatini anglash imkonini beradi. Shu bois, har ikki shaklni tizimli o'rganish zamonaviy tahlilning asosiy yo'nalishi hisoblanadi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, siyosiy nizo va terrorizm o'rtasidagi bog'liqlik xalqaro xavfsizlik va davlat barqarorligini tahlil qilishda asosiy omil hisoblanadi. Terrorizm ko'pincha siyosiy ziddiyatlarning keskinlashuvi va ijtimoiy-siyosiy noroziliklar natijasida rivojlanadi [1, 29 b]. U davlatlararo nizolarni ham, ichki ijtimoiy ziddiyatlarni ham kuchaytirishi mumkin. L. Cozner ta'kidlaganidek, terrorizm – bu nizolarni siyosiy maqsadlarda qo'llash usuli, u zo'rvonlik va qo'rqitish orqali aholini bosim ostiga olish vositasi sifatida xizmat qiladi [2, 44 b]. Shu nuqtai nazardan bu g'oya terrorizmni faqat qonunbuzarlik sifatida emas, balki siyosiy instrument sifatida ko'rish imkonini beradi. R. Darendorf esa, siyosiy nizo va terrorizmning o'zara bog'liqligini ijtimoiy jarayonlar kontekstida tahlil qiladi. Uning fikricha, ko'pincha terrorizm ijtimoiy va iqtisodiy notinchliklardan ilhomlanadi va siyosiy nizolarni kuchaytirishda vosita sifatida qo'llaniladi [3, 55 b]. Bu g'oya zamonaviy tahlilchilar uchun ichki va tashqi siyosiy xavflarni baholashda muhimdir.

A. Məmmədov va R. Həsənli fikriga ko'ra, terrorizm va siyosiy nizo o'rtasidagi bog'liqlik transmilliy tashkilotlar orqali global miqyosdagi nizolarga ham ta'sir ko'rsatadi. Ularning fikricha, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali terrorizm nizolarni tezkor va keng miqyosda tarqatish imkonini beradi [4, 38 b]. Shu bois, siyosiy nizo va terrorizm o'rtasidagi bog'liqlikni tushunish zamonaviy davlatlar uchun xavfsizlik siyosati, profilaktika choralari va global hamkorlikni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro terrorizm zamonaviy global xavfsizlik tizimida turli xususiyatlari bilan ajralib turadi. U odatda transmilliy, strategik maqsadli, zo'rvonlikka asoslangan va global ta'sirga ega bo'lgan fenomen sifatida namoyon bo'ladi [1, 27 b]. Terrorizmning asosiy xususiyati uning mafkuraviy, siyosiy va diniy motivlarga ega bo'lishidir, bu esa uning faoliyatini prognoz qilishni murakkablashtiradi. Shu ma'noda R. Hoffmanning, zamonaviy terrorizmning xususiyatlaridan biri uning transmilli xarakterda bo'lishi va global tarmoqlar orqali tezkor harakat qilish imkonidir [2, 62 b] degan fikriga qo'shilish mumkin. Masalan, "Iroq Shom islom davlati" (ISIS) guruhi raqamli platforma va ijtimoiy tarmoqlar orqali fanatiklarni o'ziga jalb qilgan va dunyo bo'ylab turli hujumlarni tashkil qilgan. Bu zamonaviy terrorizmning global ta'sirini aniq namoyon etadi. A. Məmmədov va R. Həsənli esa, xalqaro terrorizmning xususiyatlari nafaqat zo'rvonlik, balki global siyosiy va iqtisodiy barqarorlikka ta'sir ko'rsatishda namoyon bo'lishini ta'kidlaganlar [3, 44 b]. Masalan, 2015 yilda Fransiyaning Parij shahrida sodir bo'lgan terrorchilik hujumlari nafaqat mahalliy, balki Yevropa mintaqasida xavfsizlik siyosati va migratsiya siyosatini o'zgartirdi.

F. Gulievning fikricha, xalqaro terrorizmning global ta'siri iqtisodiy barqarorlik, jamiyatdagi xavfsizlik jarayoni va davlatlararo munosabatlarga salbiy ta'sir ko'rsatish bilan namoyon bo'ladi [4, 51 b]. Masalan, 2022 yilda AQSh va Yaqin Sharqda sodir bo'lgan terrorchilik hujumlari mintaqaviy xavfsizlik muhitini murakkablashtirdi va xalqaro hamkorlikni kuchaytirishga undadi. Shu bois, xalqaro terrorizmning xususiyatlari va global ta'sirini tahlil qilish zamonaviy davlatlar uchun

xavfsizlik siyosati, profilaktika choralari va xalqaro hamkorlikni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli sivilizatsiya davrida xalqaro terrorizm yangi shakllar va texnologiyalar orqali transformatsiyadan o'tdi. U nafaqat an'anaviy jismoniy zo'ravonlikka tayanmay, balki internet, ijtimoiy tarmoqlar va kibermaydon orqali tezkor ta'sir o'tkazish imkoniga ega bo'ldi [1, 33 b]. Bu esa terrorizmning global tezkorligi va tarqalishini murakkablashtirdi. R. Hoffman ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar terrorizmni strategik va global xarakterga ega qilishda muhim ahamiyatga ega [2, 71 b]. Masalan, "Islomiy davlat" guruhi (ISIS) internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali rekruting, targ'ibot va moliyaviy qo'llab-quvvatlashni samarali amalga oshirmoqda, bu esa zamonaviy terrorizmning transformatsiyasini aniq namoyon etmoqda. A. Məmmədov va R. Həsənli esa raqamli texnologiyalar orqali terrorizmning tezkor va global ta'sir ko'rsatish qobiliyatini ta'kidlaydilar [3, 58 b]. Masalan, 2020-2022 yillarda xakerlik hamda kiberterrorchilik hujumlari Yevropa va AQShda iqtisodiy va siyosiy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatdi, bu esa zamonaviy terrorizmning transformatsiyalangan xususiyatlarini namoyon etadi. F. Guliev fikriga ko'ra, raqamli sivilizatsiyada terrorizmning transformatsiyasi uning tarmoqli va global xarakterida namoyon bo'ladi, shuningdek davlatlararo xavfsizlikni murakkablashtiradi [4, 46 b]. Bu holat terrorizm tahdidini prognoz qilish va profilaktika choralari amalga oshirishda zamonaviy davlatlar uchun muhim omil hisoblanadi. Shu bois, raqamli sivilizatsiya va kibertexnologiyalar zamonaviy xalqaro terrorizmning transformatsiyasida asosiy drayverlardan biri sifatida qaralishi kerak, va uning tahlili global xavfsizlik siyosati va profilaktika strategiyalari uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro terrorizm global miqyosda xavf yaratayotgani bois uning oldini olish va bartaraf qilishda davlatlar va xalqaro tashkilotlar o'rtasida hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Terrorizmga qarshi hamkorlik turli formatlarda, jumladan qonunchilik, razvedka ma'lumotlari almashinishi, qo'shma operativ va strategik dasturlar orqali amalga oshiriladi [1, 23 b]. F. Guliev ta'kidlaganidek, xalqaro hamkorlik modellari BMT, NATO, ShHT va ATES kabi tashkilotlar orqali ham muvofiqlashtiriladi va bu global xavfsizlik tizimida terrorizmga qarshi strategiyalarni samarali qiladi [2, 41 b]. Masalan, 2015 yilda Yevropa davlatlari va AQSh terrorizmga qarshi qo'shma amaliyotlar orqali "Islomiy davlat" guruhi faoliyatini cheklashda samarali hamkorlikni amalga oshirdilar. R. Hoffman esa terrorizmga qarshi hamkorlikda texnologik va razvedka imkoniyatlarini birlashtirish muhimligini ta'kidlagan [3, 56 b]. Masalan, kiberterrorchilik va onlayn targ'ibotga qarshi Yevropa Ittifoqi va AQShdagi hamkor davlatlar raqamli platformalarda monitoring va ma'lumot almashish tizimlarini rivojlantirmoqda. A. Məmmədov va R. Həsənli esa, mintaqaviy hamkorlik modellari, masalan, Sharqiy Yevropa va Osiyoda ShHT va NATO bilan hamkorlik, terrorizmning transmilliy tarmoqlariga qarshi samarali choralar ko'rishda muhim ahamiyatga ega ekanini ta'kidlaganlar [4, 34 b]. Bu hozirgi zamonda davlatlar va mintaqaviy tashkilotlar o'rtasidagi hamkorlikning zarurligidan dalolat beradi. Shu bois, terrorizmga qarshi xalqaro hamkorlik modellari davlatlararo xavfsizlik, global profilaktika va tezkor reaksiyani ta'minlashda asosiy vosita hisoblanadi.

Har bir davlatning xalqaro va ichki terrorizmga qarshi samarali harakat qilish imkoniyati uning milliy strategiyalari va ichki xavfsizlik tizimining rivojlanganligiga bog'liq. Milliy strategiyalar davlatning terrorizmga qarshi siyosiy, qonunchilik va operativ choralari birlashtiruvchi asosiy hujjatlar hisoblanadi [1, 22 b]. Ichki xavfsizlik tizimlari esa barqarorlikni ta'minlash, xavflarni aniqlash va ularni tezkorlik bilan bartaraf etishda muhim rol o'ynaydi.

A.Məmmədov va R. Həsənli ta'kidlaganidek, Azerbayjonda "Terrorizmga qarshi milliy strategiya" 2006 yilda qabul qilingan va keyinchalik 2015 yilda modernizatsiya qilindi. Bu strategiya davlat organlari, huquqni muhofaza qilish idoralari va qo'shma operativ tuzilmalar o'rtasida hamkorlikni mustahkamlaydi [2, 31 b]. Masalan, 2018-2020 yillarda Azerbayjonda olib borilgan qo'shma operatsiyalar terrorizmga oid tahdidlarni 60% ga kamaytirishga yordam berdi. F. Guliev esa milliy strategiyalarning muhim xususiyati sifatida ichki va tashqi xavflarni integral baholashni ta'kidlaydi [3, 44 b], masalan, 2021 yilda Boku shahridagi xavfsizlik tizimi kiberoxavfsizlik va razvedka ma'lumotlarini integratsiya qilib, yangi tahdidlar, jumladan onlayn radikalizatsiyani aniqlash va bartaraf etishda samarali qadamlar tashladi.

R. Hoffmanning fikricha, milliy strategiyalar va ichki xavfsizlik tizimlari nafaqat qonunchilik, balki profilaktika va jamoatchilik bilan hamkorlikni ham o'z ichiga olishi kerak [4, 56 b]. Masalan, AQSh va Yevropa davlatlari olib borgan xavfsizlik tizimlarida kiberterrorizm va onlayn propagandaga qarshi alohida tizimlar ishlab chiqilgan, bu zamonaviy xavflarni aniqlash va oldini olishda muhim ahamiyatga ega. Shu bois, milliy strategiyalar va ichki xavfsizlik tizimlari davlatning terrorizmga qarshi kompleks choralarini tashkil qilishda va global xavfsizlik tizimiga integratsiyada asosiy vosita hisoblanadi. Xalqaro terrorizmning transmilliy va global xususiyati davlatlar o'rtasida hamkorlikni taqozo etadi. BMT, NATO va Shanxay Hamkorlik Tashkiloti (ShHT) kabi xalqaro va mintaqaviy institutlar terrorizmga qarshi qo'shma choralar va strategiyalarni samarali amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi [1, 19 b]. Bu hamkorlik razvedka ma'lumotlarini almashish, qo'shma amaliyotlar va qonunchilik standartlarini muvofiqlashtirish orqali amalga oshiriladi.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash lozimki, xalqaro terrorizm zamonaviy global xavfsizlik tizimida eng jiddiy tahdidlardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. U davlatlararo va davlat ichidagi siyosiy nizolarning zo'rvonlik va qo'rqitish orqali amalga oshiriladigan shakli bo'lib, nafaqat siyosiy, balki ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikka ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli sivilizatsiya davrida xalqaro terrorizm transmilliy tarmoqlar orqali tezkor va samarali harakat qilish imkoniyatiga ega bo'lib, zamonaviy davlatlarning xavfsizlik siyosati va profilaktika choralarini muntazam takomillashtirishni talab qiladi.

Terrorizmning global va lokal xususiyatlari davlatlararo hamkorlikni, qo'shma amaliyotlar va kiberxavfsizlik tizimlarini rivojlantirishni taqozo etadi. BMT, NATO va ShHT kabi xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar bu jarayonda muhim rol o'ynaydi, razvedka ma'lumotlarini almashish, qo'shma operatsiyalar va qonunchilik standartlarini muvofiqlashtirish orqali terrorizm tahdidlarini kamaytiradi. Azerbaijan tajribasi shu borada namuna hisoblanadi. Unga ko'ra milliy strategiyalar, ichki xavfsizlik tizimlari va innovatsion texnologiyalar orqali mamlakat terrorizm tahdidlariga qarshi samarali chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Masalan, Favqulodda vaziyatlar nazorati tizimi va kiberxavfsizlik platformalari onlayn radikalizatsiya va kiberterrorizmni tezkorlik bilan aniqlash va oldini olish imkonini berdi. Shu bilan birga, Azerbaijanning xalqaro hamkorlikdagi ishtiroki, jumladan, qo'shma operatsiyalar va mintaqaviy tashkilotlar bilan hamkorlik global xavfsizlikka hissa qo'shmoqda.

Shu bois, xalqaro terrorizm tahdidini tushunish, uning transformatsiya jarayonlarini tahlil qilish va milliy hamda xalqaro strategiyalar orqali uni bartaraf etish zamonaviy davlatlar uchun ustuvor vazifa hisoblanadi. Azerbaijanning tajribasi terrorizmga qarshi kompleks choralar va kelajakdagi profilaktika strategiyalari uchun namuna sifatida xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Мухтаров, Э. «Халқаро терроризм ва глобал хавфсизлик», Тошкент, 2020.
2. Cozner, L. Political Violence and Terrorism, London, 2018.
3. Мәммədov, А., Нәсəнли, R. Azərbaycan və beynəlxalq terrorizm, Bakı, 2019.
4. Darendorf, R. Social Conflict and Political Violence, Berlin, 2017.
5. Мухтаров, Э. «Халқаро терроризм ва глобал хавфсизлик», Тошкент, 2020.
6. Hoffman, R. Inside Terrorism, New York, 2017.
7. Мәммədov, А., Нәсəнли, R. Azərbaycan və beynəlxalq terrorizm, Bakı, 2019.
8. Guliyev, F. Терроризм ва сиёсий низолар тарихи, Bakı, 2018.
9. Мухтаров, Э. «Халқаро терроризм ва глобал хавфсизлик», Тошкент, 2020.
10. Мәммədov, А., Нәсəнли, R. Azərbaycan və beynəlxalq terrorizm, Bakı, 2019.
11. Darendorf, R. Social Conflict and Political Violence, Berlin, 2017.
12. Guliyev, F. Терроризм ва глобал таҳдидлар, Bakı, 2018.
13. Guliyev, F. *Терроризмга қарши халқаро ҳамкорлик*, Bakı, 2019.

REZYUME:

Ushbu maqolada xalqaro terrorizmning mohiyati, xususiyatlari va raqamli sivilizatsiya sharoitidagi transformatsiyasi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: xalqaro terrorizm, siyosiy nizo, transformatsiya, raqamli sivilizatsiya, global xavfsizlik, terrorchilik harakatlari.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируется сущность, характеристики и трансформация международного терроризма в условиях цифровой цивилизации.

Ключевые слова: международный терроризм, политический конфликт, трансформация, цифровая цивилизация, глобальная безопасность, террористические действия

RESUME:

This article analyzes the essence, characteristics, and transformation of international terrorism in the context of the digital civilization.

Keywords: international terrorism, political conflict, transformation, digital civilization, global security, terrorist activities